

Ільїна, Н. В. Методологічні основи корекції розвитку образного мовлення у дошкільників із тяжкими мовленнєвими порушеннями / Н. В. Ільїна // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць / відп. ред. В. М. Синьов. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. - № 15. – С. 103 - 105.

УДК: 376.36

Ільїна Н.В.

Методологічні основи корекції розвитку образного мовлення у дошкільників із тяжкими мовленнєвими порушеннями

Збагачення лексичного запасу відбувається в процесі активного пізнання дитиною навколишнього світу. Формування лексичної компетентності передбачає збагачення словника дітей образними виразами, взятими з художніх текстів, - приказками, фразеологічними зворотами, метафорами, епітетами, порівняннями; навчити розрізняти пряме й переносне значення слів та словосполучень, їх узагальнювальний зміст. Метафоричність та експресивність, притаманні фразеологізмам, приказкам, прислів'ям, роблять мову не лише яскравішою, живішою, а й виховують у малюків любов до краси української мови, сприяють формуванню громадянських почуттів. Вчені (Г. Люблінська, Г. Леушина, С. Рубінштейн) вказують на існування зворотного зв'язку між виразністю мовлення дошкільників і загальним рівнем володіння мовою. Якщо в молодшому дошкільному віці засвоєння виразності мовлення здійснюється шляхом наслідування дорослих, то формування цієї якості мовлення у старших дошкільників потребує цілеспрямованого спеціального навчання. Така необхідність обумовлюється тим, що у середньому і старшому дошкільному віці спостерігається зниження імпульсивності дитячих емоцій. Крім ситуативного, дитина поступово опановує більш складне контекстове мовлення. Це значно знижує виразність мовлення у старшому дошкільному віці [2].

Аналіз результатів дослідження образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із порушеним мовленнєвим розвитком показав несформованість процесів усвідомлення і використання засобів образності

(тропів) у власному мовленні. Діти виявили наступні групи помилок: спотворення змістової структури фразеологізмів (10,58% від загальної кількості допущених помилок); ілюстративне пояснення, тобто уявлення конкретної ситуації (10,95% помилок), буквальне розуміння одного із слів фразеологічного звороту або семантики фразеологізму в цілому (16,97% помилок), помилки асоціативно-ситуативного характеру, тобто уявлення схожої ситуації на основі асоціації з одним зі слів фразеологічного виразу (6,6% помилок), звуження або невизначеність сфери застосування конкретного фразеологізму (54,93% помилок) тощо.

У процесі теоретичного аналізу літератури з проблеми дослідження, результатів констатувального дослідження ми прийшли до передбачення того, що за умови спеціально розробленої методики навчання дошкільників із важкими мовленнєвими порушеннями образного мовлення можна якісно підвищити рівень їх загальномовленнєвого розвитку.

На наш погляд, головною умовою успішності процесу формування образного мовлення є спеціально організоване навчання, яке ґрунтується на загальнометодичних, часткових і спеціальних принципах.

Загальні методичні принципи навчання дітей рідної мови, що впливають із закономірностей її засвоєння: 1) уваги до матерії мови; 2) розуміння мовних значень; 3) оцінювання виразності мовлення; 4) розвитку чуття мови; 5) випереджального розвитку усного мовлення; 6) поступового прискорення темпів збагачення мовлення.

Найбільш доцільними для нашої теми дослідження вважаємо принцип розуміння мовних значень (згідно з яким у процесі навчання діти дошкільного віку мають засвоїти мовні знаки, зрозуміти їх практично (інтуїтивно), не вивчаючи правил і законів, під час спілкування з дорослими); *принцип оцінювання виразності мовлення (згідно з яким дітей дошкільного віку вчать помічати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), використовувати їх у власному мовленні за допомогою спеціальних методів і прийомів).*

Часткові принципи конкретизують та реалізують загальні принципи. Серед найактуальніших стосовно нашої методики ми можемо виділити наступні: 1) комунікативна спрямованість навчання; 2) принцип забезпечення активної мовленнєвої практики; 3) збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; 4) забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей; 5) взаємозв'язок мови, мислення і мовлення.

Під час розробки методики корекції розвитку образного мовлення у дітей з тяжкими вадами мовлення ми спиралися на такі спеціальні принципи:

1. Врахування специфіки дефекту.
2. Принцип розвитку (передбачає виділення в процесі корекційної логопедичної роботи тих задач, труднощів, етапів, які знаходяться в зоні найближчого розвитку дитини).
3. Онтогенетичний принцип (розробка методики корекційно-логопедичного впливу повинна здійснюватися з урахуванням послідовності появи форм і функцій мовлення, а також видів діяльності в онтогенезі).
4. Принцип ситуативності (створення природних або умовно-мовленнєвих ситуацій для засвоєння образних засобів).

В основу розробленої методики корекції розвитку образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ покладено наступні теоретичні положення:

– про структуру мовленнєвого дефекту у дітей із тяжкими мовленнєвими порушеннями та його вплив на формування мовної функціональної системи [4]. Спрямованість корекційного впливу визначалася шляхом класифікації дефекту – виявлення порушених ланок у системі мовленнєвої діяльності дошкільників та визначення механізмів цих порушень. На початкових етапах формувального навчання використовувалися найбільш збережені мовленнєві та мовні можливості кожної дитини, враховувався рівень складності запропонованого мовленнєвого матеріалу. Таким чином, у ході навчання було взято за основу обсяг знань та умінь дітей, що не виходить за рамки практичного оволодіння

мовою, передбачений програмою навчання і виховання в дитячому садку;

– про статус образних засобів мови як одиниць вторинної номінації (при розумінні образного виразу відбувається концептуалізація найбільш суттєвих ознак, які актуалізують властивості об'єкту, його якості і т. д. Отже, засвоєння образних мовних засобів свідчать про те, що у мовленнєво-мисленнєвій діяльності дітей формуються когнітивні механізми, які забезпечують взаємодію концептів: можливості модифікації вихідного концепту (розвиток або розширення його змісту); можливості взаємних трансформацій між ними [3]);

– про онтогенез образних засобів мови у мовленнєвому розвитку (актуалізація різних образних слів дітьми розподілена у часі: спочатку засвоюються найпростіші форми образного мовлення, такі як порівняння, потім – стійкі сполучення слів, які володіють високим ступенем метафоризації, тобто фразеологічні звороти [1]).

Відбір змісту методики необхідно здійснювати у відповідності з вимогами програм навчання (загальноосвітнього дитячого закладу та спеціальних логопедичних груп для дітей із загальним недорозвиненням мовлення) і з урахуванням тематичного планування корекційної логопедичної роботи у старших групах для дітей із ЗНМ.

Важливе значення має відбір лексичного матеріалу, під час відбору якого ми керувалися наступними критеріями:

- комунікативна доцільність уведення слів у словник дітей;
- необхідність слова для засвоєння змісту речень, висловлювань, текстів, передбачених програмою для дошкільних закладів;
- частота вживання слів у мовленні дорослих, з якими контактують діти;
- значення слів для реалізації корекційних та виховних завдань;
- вживання слова, його доступність за лексичними, граматичними, фонетичними особливостями, за ступенем узагальнення;
- врахування рівня оволодіння лексиною рідної мови дітьми певної групи;
- значення слова для розуміння дітьми старшого дошкільного віку змісту

художніх творів;

– добір слів, що належать до різних частин мови.

Під час добору фразеологічних одиниць перевага надавалася стійким сполученням, які не мають у своєму складі застарілих рідковживаних слів. Врахування структури фразеологізму дозволяло пропонувати дітям двох-трьох компонентні звороти. Робота із засвоєння образних засобів мови починалася із порівняння, оскільки даний мовний феномен раніше за інших актуалізується у дитячому мовленні і є однією з найпростіших форм вторинної номінації.

Необхідною умовою у досягненні позитивних результатів навчання є відбір дитячої літератури. Твори повинні бути невеликими за обсягом, зміст знайомим або нескладним незнайомим образом, містити лаконічне, влучне зображення образів. Подання образних виразів у різних контекстах підвищує можливість їх запам'ятовування дітьми, уточнює його значення, розкриває межі застосування. Тому важливим критерієм відбору дитячої літератури є частота вживання одних і тих самих лексичних одиниць у різних творах.

Корекційна логопедична робота з формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із важкими мовленнєвими порушеннями передбачає наступні напрямки, які реалізуються в межах кожної лексичної теми:

1. Корекція розвитку антонімічних явищ, а саме розуміння та вживання антонімів.
2. Корекція розвитку синонімічних явищ а саме розуміння та вживання синонімів.
3. Корекція розвитку явищ полісемії а саме розуміння та вживання багатозначних слів.
4. Корекція розвитку власне образного мовлення, а саме розуміння та вживання засобів образності (тропів) у фразеологізмах, образних порівняннях і поетично-фольклорних висловах.

Напрямки реалізовано послідовно-паралельно з виділенням наступних етапів

корекційно-розвивальної роботи:

1. Формування різних рівнів лексичних узагальнень:
  - категоріального значення слова,
  - контекстуально зумовленого значення слова,
  - кумуляція варіативних значень одного і того самого слова,
  - конотативного значення слова.
2. Засвоєння різних лексико-семантичних явищ: синонімії, антонімії, полісемії.
3. Засвоєння образних засобів мовлення, стійких фразеологічних зворотів.

На заняттях з метою корекції образного мовлення використано наступні методи навчання: рецептивні (пояснювально-ілюстративні), репродуктивні, продуктивні.

До першого виду ми віднесли бесіду, розповідь логопеда, читання тексту, показ мовленнєвого зразка. Репродуктивні методи було застосовано під час формування мовленнєвих умінь і навичок дошкільників. Вони передбачають складання словосполучень і речень за зразком, перетворення деформованих речень, закріплення словесної форми образних виразів. Продуктивні методи забезпечують формування і розвиток мовленнєвих здібностей дітей дошкільного віку, що знаходить своє відображення у переказах з використанням образних слів і виразів, творчих розповідях.

До найважливіших методів і прийомів формування та корекції розвитку образного мовлення, на нашу думку, належать наступні: лексичні та ігрові вправи (добір епітетів до предмета, відгадування об'єкта за поданою характеристикою, добір слів, що визначають дії, назви предметів, тощо), дидактична розповідь, прийом відшукування у тексті потрібних висловів і їх аналіз, добір до фразеологічного виразу синонімів, художній аналіз прислів'їв та приказок.

Формами організації роботи з навчання дошкільників образного мовлення є фронтальні, підгрупові та індивідуальні заняття. На фронтальних і підгрупових заняттях проводиться робота за основними напрямками. На

індивідуальних заняттях корекційна робота ведеться за тими же напрямками, але реалізується з урахуванням особливостей мовленнєвого розвитку кожної дитини. Обсяг матеріалу і тривалість його реалізації залежить від індивідуальних і мовленнєвих можливостей дитини.

Процес ознайомлення дітей зі значенням фразеологізмів, значенням прислів'їв і приказок розпочинається в дошкільному віці, тому діти з порушеним мовленнєвим розвитком відчують багато труднощів. Отже, логопед має пам'ятати: кількість і якість засвоєних дитиною образних висловів зумовлюється доречністю їх вживання, оскільки дитині ці вирази стають зрозумілими із самої ситуації, в якій було вжито складне слово чи вислів.

Слід зазначити, що однією з важливих умов оволодіння старшими дошкільниками образними мовними засобами є створення розвиваючого мовленнєвого середовища. Воно передбачає використання антонімів, синонімів, багатозначних слів, засобів образності в усіх режимних моментах перебування дітей у дошкільному навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Белобородова Е. В. Формирование образных средств языка у дошкольников с общим недоразвитием речи: дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.03 / Белобородова Елена Васильевна. - М., 2007, - 151с.
2. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М. Богуш. – К.: Вища шк., 2007. – 542с.
3. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 68с.
4. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс /За ред. Є.Ф. Соботович. – К.: «Актуальна освіта», 2007. – 120с.